

УДК 37(477):631

ОСНОВНІ ЕТАПИ СТВОРЕННЯ ПІДРУЧНИКА З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ У СТАРШІЙ ШКОЛІ

Г. Л. Бійчук,

*кандидат педагогічних наук,
Інститут педагогіки НАПН України,
e-mail: halyna.bijchuk@gmail.com*

У статті розглядаються основні етапи створення підручника з української літератури в старшій школі, що визначають чітку систему вимог у його розробці проекту навчальної концепції, структуруванні змісту та написанні основних розділів підручника та експериментального його випробування. Визначено вимоги, згідно з якими автор навчальної книги (підручника) має керуватися відповідними положеннями нормативної педагогіки й педагогічної психології, методики (зокрема теорії шкільного підручника), сучасного літературознавства, знати чинні програми з предмета для всіх класів, а також враховувати вікові особливості учнів, психорозумові, пізнавальні можливості, рівень загального розвитку учнів, для яких створюється підручник. Доведено, що ефективність і якість засвоєння учнями знань значною мірою залежать від змістового наповнення, логічності та послідовності побудови, різноманітності й оригінальності контролю одержаних знань, системи завдань і запитань. Відповідно до мети, завдань та рівня підготовки учнів, підручник повинен визначати обсяг і систему, які необхідно вивчити.

Зміст підручника має забезпечувати зв'язок з життям, бути спрямованим на формування особистості школяра, розвиток його здібностей та обдарувань. Підручник повинен бути цікавим для учнів, написаний мовою, що відповідає можливостям його засвоєння учнями певної вікової категорії на належному рівні та за встановлений час, інтерпретувати навчальний зміст у доступній їм формі, містити систему завдань, об'єктивно посилює для учнів і відповідати їх рівню розвитку, попередній загальноосвітній підготовці, не допускати при цьому примітивного спрощення та наукової вульгаризації змісту.

Рівень доступності підручника повинен бути таким, щоб учень міг успішно використовувати його для самостійного вивчення навчального матеріалу; використання додаткових засобів навчання: аудіовізуальних матеріалів, компакт-дисків, наочних посібників, карт тощо.

Ключові слова: аналіз; принципи; функції; концепція; проект; структура змісту; стиль підручника; науково-методичний апарат; етапи впровадження; експеримент; оцінка й експертиза підручника; апробація.

Постановка проблеми. Розробка шкільного підручника — це циклічний процес. Підручник — це книга, що містить основи наукових

знань з певної навчальної дисципліни відповідно до встановлених програмою і вимог дидактики. Водночас підручник належить до джерел навчальної інформації та надає учням можливість відтворити у пам'яті, засвоїти і поглибити свої здобутті знання в новій навчальній ситуації. Його ефективність і якість засвоєння учнями знань значною мірою залежать від змістового наповнення, логічності та послідовності побудови, різноманітності й оригінальності системи завдань і запитань.

Відповідно до мети і завдань навчання та рівня підготовки учнів, підручник остаточно визначає обсяг і систему, які необхідно вивчити.

Підручник повинен містити систематизований виклад навчального матеріалу.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій. Як свідчить аналіз педагогічної літератури, підручник сприяє формуванню уміння використовувати самостійну пізнавальну інформацію; вироблення навичок самоконтролю; формуванню світогляду учнів; керуванням їхньою пізнавальною діяльністю, а також є читацьким путівником, помічником у викладанні предмета. Науковці-методисти Н. Бібік, О. Локшина, О. Пометун, О. Савченко, Н. Голуб, А. Фасоля та ін. стверджують, що одним зі шляхів, які можуть комплексно реалізувати досягнення названих цілей — підготувати особистість до активної та плідної життєдіяльності в XXI суспільстві — є організація навчання і самонавчання учнів на засадах особистісно зорієнтованого, компетентнісного та діяльнісного підходів. Власне, ці принципи у навчанні забезпечують розвиток особистості, формують її аналітичне мислення, уміння самостійно приймати рішення та готовність діяти у складних професійних і соціальних умовах.

О. Савченко визначає такі категорії ключових компетентностей:

- *автономна діяльність* — здатність захищати та піклуватися про права, потреби, відповідальність за інших; здатність виконувати та складати плани, особисті проекти; здатність діяти в широкому контексті;
- *інтерактивне використання засобів* — здатність інтерактивно використовувати мову, символіку, тексти; здатність використовувати знання та цифрову (інформаційну) грамотність; здатність застосовувати нові інтерактивні технології;
- *вміння функціонувати в соціально різноманітних групах* — здатність успішно взаємодіяти з іншими; здатність співпрацювати; здатність вирішувати конфлікти [2, с. 6].

Водночас сукупність компетентностей має чітко бути відображено у Державних стандартах, навчальних програмах, підручниках і державних вимогах до навчальних досягнень учнів. Власне, це надає

чітку установку учителям про те, що має бути результатом вивчення того чи іншого матеріалу. Ключові компетентності (міжпредметні, універсальні) — це *знання* (“Я знаю, що ...”); *вміння* (“Я вмію це зробити ...”); *навички, досвід, ставлення, особисті якості, діяльність* (“Я вмію це робити ...”, “Я роблю ...”); *творчість* (“Я створюю ...”, “Я придумаю ...”); *емоційно-ціннісна сфера* (“Я прагну ...”, “Я хочу ...”). Вищезазначене, за висловлюванням О. Савченко, потрібно формувати за допомогою спеціально підготовленого змісту, технологій і розвивально збагаченого середовища, яке має такі ознаки: відкритість, цілісність, емоційна комфортність, суб’єктність навчальної взаємодії [2, с. 6].

Розглянемо сутність ключових компетентностей на прикладі оволодіння учнями вміннями вчитися — *це здатність виявляти послідовність і наполегливість у навчанні, вміння організовувати власне навчання як індивідуально, так і в групах, управляючи часом та інформацією*. Ця компетенція передбачає здобуття, обробку і засвоєння нових знань, умінь та навичок, а також пошук і використання інформації. Уміння вчитися передбачає, що ті, хто вчиться, спираються на попередні знання та життєвий досвід, маючи на меті застосування знань, умінь та навичок у різних контекстах — удома, на роботі, у процесі навчання та професійної підготовки. Мотивація і впевненість є визначальними характеристиками компетентності особистості, а уміння вчитися змінює стиль мислення і життя особистості [2].

Сучасна ситуація розвитку освіти вимагає переосмислення мети, змісту і структури учіння як інструменту особистісно зорієнтованого навчання в умовах переходу до суспільства знань, що передбачає значно більшу увагу до результативної складової. Водночас ми розуміємо *ключову компетентність “уміння вчитися” як складне інтегроване утворення, сутність і структура якого зумовлені метою його формування в контексті ідей компетентнісної освіти*.

Ідеї компетентнісного підходу й особистісно зорієнтованого навчання повинні бути основними у педагогічній концепції сучасного підручника з української літератури і, за визначенням О. Бандури, сформульовані таким чином, щоб “підручник міг успішно виконати поставлені перед ним освітньо-виховні завдання, він має містити весь навчальний матеріал (художній і логічний), що його повинні засвоїти учні, і систему посильних для них запитань та завдань для колективної чи індивідуальної роботи над художніми творами й науково-популярними працями. Тобто підручник має бути не тільки джерелом знань, а й робочою книгою, яка вчить школярів самостійно осмислювати й міцно запам’ятовувати викладений матеріал і здобувати нові відомості самостійно, мобілізує і спрямовує їхні розумові

зусилля у потрібне русло. Автор навчальної книги (підручника) має керуватися відповідними положеннями нормативної педагогіки й педагогічної психології, методики (зокрема теорії шкільного підручника), сучасного літературознавства, знати чинні програми з літератури для всіх класів, а також враховувати вікові особливості учнів, психорозумові, пізнавальні можливості, рівень загального розвитку учнів, для яких пишеться підручник” [1, с. 12].

Формування цілей статті і постановка завдань. Основною метою статті є доцільність застосування основних етапів і педагогічно-психологічних вимог у створенні шкільного підручника з української літератури в старшій школі на засадах компетентнісного й особистісно орієнтованого підходів.

Виклад основного матеріалу. Усі підручники мають забезпечувати єдину, за словами методиста О. Бандури чітку систему роботи з питань, які в своїй сукупності становлять процес вивчення літератури в загальноосвітній середній школі: 1) засвоєння учнями найважливіших фактів з життя письменників, твори яких вивчаються текстуально; 2) виклад найхарактерніших особливостей літературного процесу, висвітлювального періоду (зокрема в старших класах); 3) аналітико-синтетична робота над текстом художнього твору; 4) формування в учнів доступних знань шкільного аналізу; 5) розвиток логічного та художнього мислення; 6) збагачення усного мовлення; 7) система письмових робіт; 8) засвоєння учнями найпростіших і найнеобхідніших відомостей з теорії виразного читання, і вироблення на їх основі найважливіших умінь і навичок; 9) виклад елементів теорії літератури, формування в учнів системи цих знань і вмінь користуватися ними у своїй мовній практиці; 10) усвідомлення учнями доступних старшокласникам основних закономірностей і перипетій розвитку літератури як словесного мистецтва; 11) зв'язок літератури з життям; 12) зв'язки викладання літератури з сучасністю; 13) внутрішньопредметні та міжпредметні зв'язки; 14) формування в учнів самостійно здобувати знання; 15) система домашніх завдань; 16) позакласна й позашкільна робота [1, с. 13].

Процес створення підручника проходить декілька етапів. Перший етап — це **аналіз запиту**, для його проведення потрібно дібрати інформацію про цілі та зміст навчальних програм і підручників, навчальних книг (усіх попередніх, виданих для певного класу), ознайомлення з призначеними для попередніх і наступних класів, а також з інших предметів гуманітарного циклу; про труднощі, які виникають під час практичної роботи в класі, видання, яким вже користувалися школярі, погляди вчителів на підручники, про подібні підручники в інших країнах. Наступний етап — це **визначення проекту**

(створення задуму автора, основні завдання, методологія, тип підручника, строк, підписання контракту з видавцем). Третій етап — це написання чи **створення навчальної концепції** (за визначенням французького дослідника і незалежного експерта з питань творення підручників Франсуа-Марі Жерар К. Роєж'єра). Авторам потрібно на ранньому етапі визначитися щодо своєї концепції навчання: лекційний метод, репродуктивний, пошуковий, дослідницький тощо. Важливим у створенні підручника є четвертий етап — це **структурування змісту** (йдеться не лише про попереднє виділення складових змісту (структури) на основі інформації, здобутої під час аналізу запиту, а також ідеї автора, щодо запиту). Авторам у створенні підручників потрібно дотримуватися певного алгоритму у структуризації змісту підручника (навчальні теми, специфічні цілі, інтегративні цілі, основні рубрики, вибір ілюстрацій, запитання і завдання для самоконтролю й оцінювання знань учнів з вивчення конкретної теми, розділу тощо).

Зміст підручника має забезпечити зв'язок з життям, бути спрямованим на формування особистості школяра, розвиток його здібностей та обдарувань. Підручник повинен бути цікавим для учнів, написаний мовою, що відповідає можливостям його засвоєння учнями певної вікової категорії на належному рівні і за встановлений час, інтерпретувати навчальний зміст у доступній їм формі, містити систему завдань, об'єктивно посилює для учнів, і відповідати їх рівню розвитку, попередній загальноосвітній підготовці, не допускати при цьому примітивного спрощення та наукової вульгаризації змісту. Рівень доступності підручника повинен бути таким, щоб учень міг успішно використовувати його для самостійного вивчення навчального матеріалу; при цьому можливе використання додаткових засобів навчання: аудіовізуальних матеріалів, компакт-дисків, наочних посібників, карт тощо.

У змісті підручника доцільно виділити такі структурні елементи, як вступ, навчальні розділи, узагальнюючі тексти, наочні схеми, таблиці, завдання на систематизацію та самооцінювання навчальних досягнень учнів. Він повинен мати додатки: словник, тлумачний словник, технічних термінів, довідкові таблиці даних, список сучасної додаткової літератури, алфавітний покажчик. Доцільно, щоб кожен розділ підручника відповідав одній навчальній темі. Якщо розділ містить декілька навчальних тем, то це має бути відображено в його назві. Окрім того, у підручнику мають бути попередні структурні складники (що потрібно вивчити, зв'язок з попереднім матеріалом тощо) та завершальні структурні складники (підсумок, узагальнювальна таблиця або схема, інтегруюча ситуація тощо). Водночас бажано у межах одного розділу чергувати види діяльнос-

ного підходу (практичні роботи, спостереження, вправи, запитання тощо). Відображенні види діяльності мають сприяти набуттю навичок і вмінь (пізнавальних, практичних, життєвих). **Робота над змістом** дає змогу, з одного боку, визначити, до якого рівня можна ускладнювати обсяг знань, який учні повинні засвоїти (рівень вимог, ступінь абстрагування, використання символів ...), зв'язок тем між собою, щоб зберегти логічний розвиток підручника і врахувати рівень знань учнів та викладачів, для яких він призначений. Ще один важливий етап — це написання одного розділу підручника та його випробування. Йдеться про підготовку “піддослідного” розділу (або частини), що повною мірою відобразить всю “інфраструктуру”, яку автор хотів би ввести до підручника: наявність або відсутність підсумків; використання піктограм: співвідношення між обсягом інформативного тексту, вправ та пошукових завдань тощо. Щодо випробування одного розділу, то цей етап може відбуватися одночасно з перевіркою відповідності структури стилю, є важливим, адже саме він визначає весь написаний підручник. На цій стадії можна дати об'єктивні відповіді на такі запитання:

- Чи відповідає підручник очікуванням?
- Чи доступні інновації в підручнику розумінню читачів?
- Чи додержано рівноваги між обсягом нових знань і набуття умінь?
- Чи оптимальною є обрана структура змісту (текст, самостійні завдання, теми, проекти)?
- Чи відповідають методичні вказівки умовам роботи в класі?
- Чи не занадто складним для розуміння є зміст підручника?

Після того бажано провести **експертизу**, врахувавши всі зауваження учителів про труднощі та недоліки новоствореного підручника, і приймається рішення провести широкий **експеримент** упродовж досить тривалого строку (щонайменше три місяці). Потреба в такому експерименті виникає тоді, коли є певні ризики: новий педагогічний підхід (наприклад, компетентнісний, особистісно зорієнтований та діяльнісно-комунікативний), нові автори, нова серія підручників із зміною програми. Однак, щоб результати експерименту мали наукову цінність, його потрібно експериментувати в звичайних, експериментальних класах і контрольних, як у міських, так і сільських школах. Водночас для гарантії максимальної об'єктивності краще, щоб експеримент проводився не авторами. Тоді можна пересвідчитися, чи відповідає підручник певним вимогам, а відтак, якщо потрібно, можна внести необхідні правки:

- Чи відповідає рівень навчального матеріалу та вправ віковим особливостям учнів?

- Чи зрозуміло викладені ілюстрації?
- Чи пов'язані запропоновані завдання та вправи із засвоюванням матеріалом, а також наскільки здійснені?
- Чи виявляють учні й учителі зацікавленість у роботі з підручником?

Висновок. Отже, можна виділити три великі фази в роботі над шкільним підручником:

фаза **оформлення** проекту, яка починається з аналізу запиту і завершується написанням першого розділу, що підлягає оцінюванню та експериментальному випробуванню підручника;

фаза **написання**, упродовж якої весь рукопис (текст та ілюстрації) набуває форми, оцінюється, випробовується і остаточно затверджується;

фаза виробнича, переважно технічна, кінцевим продуктом якої є готовий підручник. Можна стверджувати, що в середині цих трьох фаз чергуються різні етапи – не в лінійній послідовності, а в прямозворотному русі між роботою над підручником і оцінкою зробленого.

Література

1. Бандура О. М. Шкільний підручник з української літератури вивчення / О. М. Бандура. – К. : Пед. думка, 2001. – С. 12–13.
2. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / за ред. О. В. Овчарук. – К. : КІС. – 2004. – 111 с.
3. Савченко О. Я. Ключові компетентності – інноваційний результат шкільної освіти / О. Я. Савченко // Рідна школа. – 2011. – № 9–8. – С. 4–8.

References

1. Bandura O. M. Shkilnyi pidruchnyk z ukrainskoi literatury vyvchennia / O. M. Bandura. – K. : Ped. dumka, 2001. – S. 12–13.
2. Kompetentnisnyi pidkhid u suchasnii osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektivy / za red. O. V. Ovcharuk. – K. : KIS. – 2004. – 111 s.
3. Savchenko O. Ya. Kliuchovi kompetentnosti – innovatsiinyi rezultat shkilnoi osvity / O. Ya. Savchenko // Ridna shkola. – 2011. – N 9–8. – S. 4–8.

Бийчук Г. Л.

ГЛАВНИЕ ЭТАПЫ СОЗДАНИЯ ШКОЛЬНОГО УЧЕБНИКА С УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В СТАРШЕЙ ШКОЛЕ

В статье рассматриваются главные этапы создания школьного учебника с украинской литературы в старшей школе, которые определяют четкую систему подходов, принципов и методов при построении его научной концепции, структуры, содержания учебного материала, главных разделов учебника и экспериментального апробирования. Исследовано, какими тре-

бованиями должен обладать автор учебника, чтобы при его создании он отвечал нормативам педагогики и педагогической психологии, современному литературоведению, основным вековыми особенностями учеников в старшей школе на компетентностном и личностно ориентированном образовании изучения предмета литературы.

Ключевые слова: анализ; принципы; содержание научного материала; этапы; проект; концепция; программа; научно-методический аппарат; экспериментальный раздел учебника; апробация; компетентность; личностно ориентированное обучение.

Biychuk H.

PRINCIPAL STAGES OF UKRAINIAN LITERATURE TEXTBOOK CONSTRUCTION FOR HIGH SCHOOL

The article considers the basic stages of Ukrainian literature textbook construction for high school, defining clear system of requirements in its training concept development, content structuring, writing of textbook main sections and their experimental testing.

The requirements, which the author of textbooks (textbook) must to be guided by the relevant provisions of the regulatory pedagogy and educational psychology, methodology (including the theory of school textbook), of modern literature education, to know the current programs in the subject for all forms, and taking into account the age characteristics of students, mental, cognitive abilities, the general level of students development, whom the textbook was written for. It was proved that the efficiency and quality of students knowledge mastering is largely dependent on the semantic content, logic and sequence of construction, the variety and originality of the obtained knowledge control, system of tasks, problems and questions. According to the purpose and objectives and training students level textbook should determine the amount and the system, which shall be explored.

The content of the manual has to provide the link with life, to be aimed at the formation of students personality, developing his skills and talents. Handbook should be interesting for students and written with language that corresponds to the assimilation capabilities of certain age students at the appropriate level and in the time, to interpret educational content in an accessible form, to contain tasks system which are objectively feasible for students and match their level of development, pre-secondary school preparation, to avoid primitive simplification and vulgarisation of scientific content. Accessibility level of textbook should be successfully used by students in self-education using its training material; the use of additional teaching facilities, audiovisual materials, CDs, visual aids, maps and more.

Key words: analysis; principles; function; concept; design; content structure; style textbook; scientific-methodical facilities; implementation stages; experimentation; textbook evaluation and examination.